

כבוד שבת ועונג שבת¹

תוכן:

- א. שיטות הראשונים בדין "ודבר דבר"
- ב. יסוד מצוות כבוד שבת ועונג שבת
- ג. שיטת הרמב"ם במצוות הכבוד והעונג
- ד. מהותה של השבת לפי הרמב"ם והרמב"ן
- ה. "יום מנוחה וקדושה לעמך נתת"

א. שיטות הראשונים באיסור "ודבר דבר"

ישעיהו אומר בנבואתו (פרק נח, פס' ג- יד):

"אם תשיב משבת רגלך עשות חפצך ביום קדשי וקראת לשבת ענג לקדוש ה' מְכַבֵּד וְכַבְּדוּ מַעֲשוֹת דְרָכֶיךָ מִמְּצוֹא חֲפֶצְךָ וְדָבַר דְבָר. אִזּוּ תִתְעַנֵּג עַל ה' וְהִרְפַּבְתִּיךָ עַל בְּמַתִּי אֶרֶץ וְהֶאֱכַלְתִּיךָ נַחֲלַת יַעֲקֹב אָבִיךָ כִּי פִי ה' דָּבַר".

הגמ' (שבת קיג, א- ב) דורשת את דבריו ולומדת מהם דינים בהלכות שבת:

"וכבדתו מעשות דרכיך, וכבדתו - שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול... מעשות דרכיך- שלא יהא הילוכך של שבת כהילוכך של חול. ממצוא חפצך - חפצך אסורין, חפצי שמים מותרין. ודבר דבר - שלא יהא דבורך של שבת כדבורך של חול".

הראשונים נחלקו בביאור דין "שלא יהא דבורך של שבת כדבורך של חול". רש"י (קיג, ב ד"ה שלא יהא) כותב: "כגון מקח וממכר וחשבונות". תוס' (ד"ה שלא) מקשים על רש"י - "דהא כבר נפקא ממצוא חפצך"². לכן תוס' כותבים:

"אלא אומר ר"ת, כדאמר בויקרא רבה (פי' לד), ר"ש בן יוחי הוה ליה אימא סבתא דהוה מישתעיא סגיא, אמר לה אימא שבתא הוא שתקה, משמע שאין כל כך לדבר בשבת כמו בחול. ובירושל' אמרי, בטורח התירו בשאלת שלום בשבת".

הרמב"ם (שבת כד, א) כותב:

"יש דברים שהן אסורין בשבת אף על פי שאינם דומין למלאכה ואינם מביאין לידי מלאכה, ומפני מה נאסרו, משום שנאמר - אם תשיב משבת רגלך עשות חפצך ביום קדשי, ונאמר - וכבדתו מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר. לפיכך אסור לאדם להלך בחפצו בשבת ואפילו לדבר בהן, כגון שידבר עם שותפו מה ימכור למחר או מה יקנה או היאך יבנה בית זה ובאי זה סחורה ילך למקום פלוני, כל זה וכיוצא בו אסור, שנאמר - ודבר דבר, דבור אסור הרהור מותר".

¹ תורתנו לרב פנחס מונדשיין שליט"א, שעבר על המאמר והעיר את הערותיו. חלק מהערותיו מובאות להלן, וחלק הוכנסו לגוף המאמר.

² ה"ב"ח (סי' שז) מיישב את שיטת רש"י, שמ"ממצוא חפצך" נאסרו רק עשיית עסקים ממש, אך תכנון בעלמא נאסר רק מחמת "ודבר דבר".

הרב פנחס העיר: "הב"ח מחלק בין שני סוגי דיבורים, דיבור ממש של מו"מ, לעומת דיבור מקדים של תכנון. והנה לכאורה פירושו ברש"י דחוק מאד, דהרי רש"י כתב: "כגון מקח וממכר", ואילו תכנון בעלמא אינו מקח וממכר. ולכאורה דברי רש"י מבוארים במקומם, דשם על "ממצוא חפצך" פרש"י - "כי ההיא דלא יטייל אדם", מבואר בו שאיסור ממצוא חפצך מיירי במעשה לצורך במעשה לצורך דבר האסור בשבת, בעוד איסור "ודבר דבר" מיירי בדיבור של איסור בשבת, כגון דיבור של מו"מ ממש, ואפי' אינו רק תכנון בעלמא".

מבואר ברמב"ם, שלומד את איסור "ודבר דבר" כשיטת רש"י, שהאיסור הוא על הדיבור בעסקיו, והוא חלק מהאיסור הכללי של התעסקות בחפציו בשבת, הכולל גם איסור הליכה בשביל חפציו וגם איסור דיבור בהם. ובהלכה ד כותב הרמב"ם:

"ואסור לרוץ ולדלג בשבת, שנאמר - מעשות דרכיך, שלא יהא הלוכך של שבת כהלכותך של חול... ואסור להרבות בשיחה בטלה בשבת, שנאמר - ודבר דבר, שלא יהא דבורך של שבת כדבורך של חול". כאן הרמב"ם מביא פעם נוספת את איסור ההילוך והדיבור, וכאן האיסור אינו חלק מאיסור התעסקות בחפציו, אלא איסור התנהגות בדרך של חול, וכשיטת התוס', ששיחה בטלה אסורה בשבת³. יש להבין בשיטת הרמב"ם, כיצד ניתן ללמוד ממקור אחד - "ודבר דבר" - שני איסורים שונים: גם התעסקות בחפציו (כרש"י), וגם איסור דיבור של חול (כתוס')^{4 5}.

ב. יסוד מצוות כבוד שבת ועונג שבת

כדי ליישב ולבאר את דברי הרמב"ם, יש לעמוד על מטרת ציווי הנביא בפסוקים אלו. ניתן להבין, שישעיהו מלמד שיש מצוות 'עונג שבת'. מצווה זו אומרת שיש להתנהג בשבת באופן של מנוחה, שלווה ונועם. עקב כך האדם מצווה ללבוש בגדים מכובדים, לא לעסוק בחפציו המטרידים אותו ממנוחתו, ללכת בצורה נינוחה וכדו'. כהבנה זו משתמע מדברי היראים (סי' תיב) והסמ"ק (מצוה רפא), הלומדים מהפסוקים בישעיהו מצווה אחת - 'עונג שבת'⁶.

אולם ניתן להבין את דברי ישעיהו באופן אחר. המצווה היא לכבד את שבת, ולציין את קדושתה ומיוחדותה, ודבר זה נעשה ע"י התנהגות שונה בשבת משאר ימות החול. הבנה זו עולה מדברי הרמב"ן (ויקרא כג, ב), הכותב:

"וטעם מקראי קדש - שיהיו ביום הזה כולם קרואים ונאספים לקדש אותו, כי מצוה היא על ישראל להקבץ בבית ביום מועד לקדש היום בפרהסיא בתפלה והלל לאל בכסות נקיה, ולעשות אותו יום משתה, כמו שנאמר בקבלה (נחמיה ח י) - לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו כי קדוש היום לאדונינו ואל תעצבו כי חדות ה' היא מעוזכם. והנה 'מקרא קדש'... לשון מאורע, בכל יום שיארעו תעשו אותם קדש. ורבותינו ז"ל אמרו (ספרי פנחס קמז), ארעם במאכל ובמשתה ובכסות נקיה, כלומר שלא יהא חוקם אצלך כחק שאר הימים, אבל תעשה להם מקרא של קדש לשנותם במאכל ובמלבוש מחול לקדש, וגם זה דעת אונקלוס".

³ הרב פנחס העיר: "ישנו הבדל בין הרמב"ם לתוס'. הרמב"ם אסר דוקא שיחה מרובת, ואילו תוס' הביאו מהירושלמי - בטורח התירו שאלת שלום בשבת. [אמנם מהמדרש שהביאו קודם לכן היה נראה שרק היה נראה שרק ריבוי אסור, וכך באמת דייק הגר"א ריש ש"ז, אך מסו"ד תוס' נראה שאף מעט אסור]."

⁴ קושיא זו אינה קשה על הילוך, שגם בו יש שני איסורים (איסור הליכה בחפציו ואיסור ריצה ודילוג), משום שיש שני מקורות: "אם תשיב משבת רגלך עשות חפצך" ו"מעשות דרכיך", אך הקושיא קשה על דיבור, בו יש רק מקור אחד.

⁵ לכאורה ניתן לבאר, ששתי הלכות אלו אינן באות משני עניינים שונים, אלא האיסור הוא 'דיבור של חול', והאיסור מתבטא בשני דברים: באיסור דיבור בעסקיו ובאיסור להרבות בשיחת חול. אולם מכך שהרמב"ם חילק את שני האיסורים לשתי הלכות שונות (הל' א והל' ד), נראה שהן נובעות משני עניינים שונים, ולפ"ז הדרא קושיא לדוכתא. [וע"ע בדברי הגר"א בישעיהו (א, יד), שמבואר בדבריו שאלו שני עניינים שונים].

⁶ היראים סובר שמצווה זו "גמרא גמירא לה, עד דאתא ישעיה ואסמכה אקרא", ולפ"ז מצוות עונג שבת היא דאורייתא. הסמ"ק מביא את המקור בישעיהו, וכותב: "וכן רמזה משה רבינו בתורה, דכתיב - ועשית כל מלאכתך, ואיך יוכל אדם לעשות כל מלאכתו בשבוע אחד, אלא יראה לאדם בכל שבת שיהיו כל מלאכותיו עשויות, ואין לך עונג גדול מזה". הרב פנחס העיר: "גם אם ישעיהו אינו המקור י"ל שהווי איסור תורה. כך בתוס' בדף קנ. ד"ה ודבור, וכוונתם כי דברי קבלה בדברי תורה, והביאם פמ"ג במשבו"ש ש"ז סק"א, עיי"ש".

מבואר בדברי הרמב"ן, שהמצווה היא לייחד את הימים, ולציין את היותם ימים קדושים ונבדלים מימות החול, וזה נעשה ע"י המאכל, המשתה, הכסות וכדו'⁷.

הראשונים נחלקים, בהתאם לשיטתם, מה עניינו של העונג בשבת.

היראים כותב:

"ובשבת פרק כל כתבי הקודש (ק"ח, ב) אמרין, במה מענגה אמר רב יהודה משמיה דרב בתנשיל של תרדין ודגים גדולים בראשי שומים. ולא דוקא [אלו], אלא כל דבר מאכל הערב לאדם קרוי עונג, ואמר רב חייה בר אשי אמר רב, ואפילו דבר מועט ועשאו לכבוד שבת הוי עונג, מאי הוי, אמר רב פפא כסא דהרסנא, פ"י דבר מועט אך שיהיה ניכר שלכבוד שבת עשאו. ומנלן דעונג הוי אכילה, דכתיב - אז תתענג על ה' והרכבתיך על במתי ארץ והאכלתיך נחלת יעקב אביך. וכשם שיש עונג באכילה כך יש עונג בהנאת גופו, ומצוה לאדם לענג עצמו בהנאת גופו שגם היא נקראת עונג, דכתיב - אשר לא נסתה כף רגלה הצג על הארץ מהתענג ומרוך".

מבואר בדבריו, שהמצווה היא על הנאה גשמית- גופנית⁹, ונראה שעניינה של המצווה הוא לבטא ולאפיין את השבת כיום המנוחה.

לעומתו, הרמב"ן (שמות כ, ח) כותב:

"וטעם לקדשו - שיהא זכרונו בו להיות קדוש בעינינו, כמו שאמר וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד (ישעיה נח יג). והטעם, שתהא השביתה בעינינו בעבור שהוא יום קדוש, להפנות בו מעסקי המחשבות והבלי הזמנים, ולתת בו עונג לנפשינו בדרכי ה', וללכת אל החכמים ואל הנביאים לשמוע דברי ה', כמו שנאמר (מ"ב ד כג) מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת, שהיה דרכם כן, וכך אמרו רז"ל (ר"ה טז א) מכלל דבחדש ושבת בעי למיזל. וזה טעם שביתת הבהמה, שלא תהא בלבנו מחשבה עליה".

לפי הרמב"ן, יסוד עניינו של העונג הוא "לתת עונג לנפשינו בדרכי ה'", כעונג רוחני הנובע ומושפע מקדושת יום השבת¹⁰.

וודאי שגם הרמב"ן אינו חולק על המצווה לענג את השבת בעונג גשמי (וכגמ' ק"ח, ב), שהביאה היראים), אלא העונג הגשמי נועד כדי שהאדם יוכל לעסוק בעניינים הרוחניים מתוך שלוה וישוב הדעת, וכך יזכה לחוש את קדושת השבת¹¹.

⁷ השו"ע הרב (רי"ש סי' רמב) לומד מדבריו, שמצוות כבוד ועונג היא דאורייתא. וכ"כ המשנ"ב (סי' רמב ס"ק א). ועי' בשע"צ (אות א) המביא שיטות שונות בעניין.

⁸ ניתן לרחות את הלימוד מהרמב"ן בשני אופנים:

א. הרמב"ן אינו עוסק במצוות עונג שבת, אלא בחובה להגדיר את היום כ"מקרא קודש", ויתכן שיש חילוק בין שתי המצוות. [כך העיר הרב פנחס, ועפ"ז תמה על המשנ"ב (המוזכר בהערה הקודמת) שחיבר את שני הדינים].

ב. הרמב"ן עוסק ביו"ט ולא בשבת, ויתכן שיש חילוק ביניהם.

אולם בדברי הרמב"ן בפר' יתרו (המובאים לקמן) עולה עקרון זה, שמצוות עונג שבת נובעת מקדושת השבת, והיא נועדה לאפשר לאדם לממש ולחיות את קדושת השבת. [אך יתכן שעדיין יש חילוק בין הדברים. עונג שבת נועד בשביל האדם, שהוא יחווה את קדושת השבת, ואילו דין "מקרא קודש" נועד בשביל היום, שיהיו ניכר שהוא נבדל ושונה משאר הימים].

⁹ כך עולה גם מדברי הסמ"ק.

¹⁰ כן כתב, באופן מפורש יותר, רבנו בחיי (שמות כ, ח): "ומפני קדושת יום השבת קראו הנביא עונג שנאמר: (ישעיה נח, יג) וקראת לשבת עונג, כלומר עונג הנפש כי המשכילים ויראי ה' מתענגים בו בעסקי הנפש ונפשם השכלית תתעדן ערוך שכלי, וחשקה בהשגת ה' יתברך חשק הצמא למים, כענין שכתוב: (תהלים מב, ג) צמאה נפשי לאלהים לאל חי".

¹¹ הרב פנחס העיר, שכך כתב הרד"ק (ישעיהו נח, יד): "והתענוג על ה' הוא תענוג הנפש, והגאון רב סעדיה פירש תענוג הגוף, כלומר תענוג גופך יהיה על ה', לא ככסילים שנא' בהם לא נאה לכסיל תענוג, אבל המשכיל לא ירבה בתענוג יותר מדאי כי אם במשפט, בעבור כי הוא מתעסק בחכמה ובה יתענג יותר, אלא שתענוגי הגוף במשפט ייטיבו שכלו ויחזקו כחותיו השלשה, והם כח הזכרונות וכח הבחינה וכח המחשבה".

מבואר א"כ, שיש מחלוקת מהותית בהבנת דברי ישעיהו. היראים והסמ"ק לומדים שהוא מצווה להתענג בשבת, מחמת היותה יום המנוחה. ואילו הרמב"ן לומד, שהוא מצווה לכבד את השבת, מתוקף היותה יום קדוש, וגם העונג נובע מעניין זה.

למחלוקת זו ישנה השלכה הלכתית.

כאמור, אחד מציווי ישעיהו הוא "שלא יהא הלוכך של שבת כהלוכך של חול". בפשטות כל הילוך של חול נאסר, אולם הסמ"ק כותב: "ונראה לי כי בחורים המתענגים בריצתם, ובקפיצתם, מותר שאינם רוצים להרויח, וכן לראות כל דבר שמתענגים בו לראותו".

נראה, שהיתר זה קיים רק לשיטתו, שפסיעה גסה אסורה משום עונג שבת, ולכן כשמתענג בפסיעה זו, הדבר מותר. לעומת זאת, לפי הרמב"ן, שפסיעה גסה אסורה מעצם היותה מעשה חול, סברת ההיתר לא קיימת.

אולם **תרומת הדשן** (פסקים וכתבים סי' קנה) מביא את דברי הסמ"ק, וכותב: "ונלע"ד הטעם דכיון דמתענגים בכך חשיב דבר מצוה, וחפצי שמים כדבר מצוה דמותר לרוץ בב"ה ולהרבות שיחה, דעלה קאי הסמ"ק ולדבר מצוה שרי".

מבואר בדבריו, שהיתר זה אינו נובע משיטת הסמ"ק העקרונית, אלא שהותר להתנהג כדרך חול, ואע"פ שמבטל כבוד שבת, כיוון שעושה זאת בשביל להתענג מותר, הואיל וזה צורך מצווה¹². מכך עולה, שתרומת הדשן למד שאיסור הילוך ודיבור של חול נובע מחובת כיבוד השבת, כשיטת הרמב"ן.

שתי התפיסות דלעיל קיימות גם לגבי דין בגדי שבת. הגמ' (ק"ג, א) אומרת לגבי הדין "שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול": "אמר רב הונא - אם יש לו להחליף - יחליף, ואם אין לו להחליף - ישלשל בבגדיו". הראשונים נחלקו בביאור עניין שלשול הבגדים. רש"י (ד"ה ישלשל) כותב: "שיראו ארוכים, והוא מידת עשירים היושבים בביתם ואינם צריכים לסלק בגדיהם מן הארץ בשביל מלאכה, וכבוד שבת הוא". אולם הרמב"ם (שבת ל, ג) כותב: "אם אין לו להחליף משלשל טליתו כדי שלא יהא מלבושו כמלבוש החול".

לפי הרמב"ם, השלשול הוא רק שינוי מצורת הלבשה הרגילה, והוא מורה על ייחודו של היום כיום קדוש ונבדל משאר הימים, וזה חלק מכבוד השבת¹³. אולם לפי רש"י, ניתן להבין שכל עניין שינוי הבגדים הוא חלק ממצוות עונג שבת. לכן יש משמעות לשלשול הבגדים רק כשהשלשול מורה על המנוחה והשביתה ממלאכה, ועי"ז הוא מגדיר את היום כיום מנוחה¹⁴.

כאמור, רש"י ותוס' נחלקו בביאור דין "ודבר דבר". רש"י סובר שזה איסור דיבור בעסקיו, ותוס' סוברים שזה איסור להרבות בשיחה בטלה. בפשטות נראה, ששיטת רש"י יכולה להתבאר הן להבנה שהאיסור הוא משום כבוד והן להבנה שהאיסור הוא משום עונג. לעומת זאת, לפי תוס', נראה

¹² שו"ע הרב (סי' שא, קונטרס אחרון ב) מבאר היתר זה בדומה לכך, באיסורים שנאמרו בשביל לייחד את יום השבת מימות החול, כשעושה זאת מתוך תענוג, "יש כאן ענין ענג שבת ולא דרך חול". לפי הבנה זו נראה, שכאשר עושה מעשה זה לשם עונג שבת, המעשה כלל אינו פוגע בקדושת השבת, אלא צורך השבת הופך את המעשה לפעולה חיובית לכבודה של שבת.

¹³ עניין זה, של השינוי מההתנהגות המקובלת בחול כביטוי לייחודו של היום, מובא בגמ' (ק"ט, א): "אי רגיליתו לאקדומי אחרוה, אי רגיליתו לאחרוה אקדמוה". [ועי' ברמב"ם שבת ל, ח].

¹⁴ אבא העיר, שהבנה זו אינה מוכרחת בשיטת רש"י. יתכן וגם לשיטתו שינוי הבגדים נועד כדי לכבד את השבת (וכלשון רש"י עצמו: "וכבוד שבת הוא"), אך יש משמעות לשלשול הבגדים רק כאשר עי"ז האדם מבטא את חופשתו ומנוחתו.

שהאיסור הוא משום כבוד השבת, שקדושת השבת מצריכה את האדם לדבר בדברים נעלים ומשמעותיים, שכן לכאורה בשיחה בטלה אין ביטול מעונג שבת.

כך סובר השל"ה (שבת, פרק נר מצוה) הכותב:

"ונראה לי, דאף דהתיר התרומת הדשן לספר מי שיש לו תענוג מזה, לאו משנת חסידים היא, והנשמר מלדבר דברי חול, קדוש יאמר לו. וכמה האריכו בזהר בענין המדבר שיחת חול בשבת שהוא כמחלל שבת... ואף בדברים ההכרחיים לדבר, נוהגים אנשי מעשה שלא לדבר בשבת אפילו ההכרחיים, כי אם בלשון הקודש ולא בלשון חול, כי קדוש היום לאדונינו, ושבת אות הוא בינו יתברך לבנינו, על כן אין לדבר אלא בלשון הקודש, אף מה שמוכרח לדבר".

וכן כתב הגר"א באיגרתו לבני ביתו:

"ובשבת ויו"ט אל תדברו כלל מדברים שאינם נצרכים מאד, וגם בדברים נצרכים למאד תקצרו מאד, כי קדושת שבת גדולה מאד, ובקושי התיירו לומר שלום בשבת"¹⁵.

אולם הסמ"ק סובר שהאיסור הוא משום עונג שבת, וכפי שהובא לעיל, ולמרות זאת כותב כתוס', שיש איסור שיחה בטלה בשבת. הרב קארפ (בספרו 'משמרת שבת', סי' טו) מבאר, שההמנעות מהדיבור היא חלק משביתת השבת, וכדברי הירושלמי (שבת פרק טו הל' ג): "א"ר אבא - שבת לה', שבות כה', מה הקב"ה שבת ממאמר אף את שבות ממאמר".

ג. שיטת הרמב"ם במצוות הכבוד והעונג

הרמב"ם (שבת ל, א) כותב:

"ארבעה דברים נאמרו בשבת, שנים מן התורה ושנים מדברי סופרים והן מפורשין על ידי הנביאים. שבתורה זכור ושומר, ושנתפרשו על ידי הנביאים כבוד ועונג, שנאמר - וקראת לשבת עונג ולקדוש ה' מכובד".

הרמב"ם (הל' ב-ה) מבאר את מצוות כבוד שבת, וכותב:

"איזהו כבוד, זה שאמרו חכמים שמצוה על אדם לרחוץ פניו ידיו ורגליו בחמין בערב שבת מפני כבוד השבת ומתעטף בציצית ויושב בכובד ראש מיחל להקבלת פני השבת כמו שהוא יוצא לקראת המלך, וחכמים הראשונים היו מקבצין תלמידיהן בערב שבת ומתעטפים ואומרים בואו ונצא לקראת שבת המלך" וכו'.

ולאחר מכן (בהל' ז-יד) מבאר את מצוות עונג שבת, וכותב:

"איזה הוא עונג, זה שאמרו חכמים שצריך לתקן תבשיל שמן ביותר ומשקה מבושם לשבת הכל לפי ממונו של אדם, וכל המרבה בהוצאת שבת ובתיקון מאכלים רבים וטובים הרי זה משובח" וכו'.

מבואר בדברי הרמב"ם, שנבואת ישעיהו כוללת שני ציוויים שונים: כבוד ועונג. כבוד השבת הוא ציון ייחודו וקדושתו של היום, ועונג שבת הוא המנוחה והשביתה המוחלטת. בכך הרמב"ם כורך את שיטת הרמב"ן עם שיטת היראים והסמ"ק, וסובר שאלו שתי מצוות שונות הקיימות בשבת¹⁶.

¹⁵ וכן באבן עזרא (שמות כ, ח), עיי"ש.

¹⁶ שניות זו קיימת גם בדברי המאירי, מחד המאירי (שבת קנב), כותב: "ולעולם יהא אדם זהיר בכך, שאף מחשבתו לא יטרידנה בשבת בענינים אלו שהיום כלו קדוש לה", ואל יוציא קדשי קדשים להולין", כשיטת הראשונים המבליטות את קדושתו של היום. ומאידך כותב (שבת קיח, ב): "ואני אומר הפך הדברים שהתלמיד ששונה כל ימי השבוע מקיים בשבת עונג שינה שלא יהא שכלו לואה יותר מדאי אבל בעל הבית שמתעסק כל ימות החול בעסקיו ראוי לו להתעסק מעט בשבת בתלמוד תורה דרך עונג", כשיטת הראשונים המגדירות את השבת כיום השביתה והמנוחה.

ע"פ הבנה זו, שנבואת ישעיהו כוללת שני ציוויים שונים, ניתן ליישב את הקושי ברמב"ם שהובא בתחילת הדברים. לעיל התבאר, שהרמב"ם לומד את דין "ודבר דבר" כמלמד על שני ציוויים שונים: איסור דיבור בעסקיו ואיסור להרבות בשיחה בטלה, והקשנו כיצד הרמב"ם לומד שני דינים ממקור אחד. נראה, שהרמב"ם סובר שהנבואה מצווה על שני עניינים שונים, ולכן כל הציוויים הפרטיים שנאמרו בנבואה מתייחסים לשני עניינים אלו. לכן הרמב"ם מביא את דין "ודבר דבר" גם כאיסור דיבור בעסקיו, כחלק ממצוות עונג השבת, ומביאו שנית כאיסור להרבות בשיחה בטלה, כחלק ממצוות כבוד השבת¹⁷.

השמירת שבת כהלכה (ח"א, פרק טז, א) פוסק, שראוי להימנע ממשחקים בשבת, משום שהשבת ניתנה לעונג רוחני בלבד. לאור מה שנתבאר, נראה שדין זה תלוי במחלוקת הראשונים, ויש לדון בפסיקת ההלכה למעשה.

ד. מהותה של השבת לפי הרמב"ם והרמב"ן

הרמב"ם (בהל' א) כותב:

"ארבעה דברים נאמרו בשבת, שנים מן התורה ושנים מדברי סופרים והן מפורשין על ידי הנביאים. שבתורה זכור ושמור, ושנתפרשו על ידי הנביאים כבוד ועונג" וכו'.

הנוסח הרגיל לגבי מצוות דרבנן הוא לשון תקנה או מצווה¹⁸, אולם כאן הרמב"ם משתמש בלשון אחרת - "שנתפרשו על ידי הנביאים". **הגרי"ז סולוביצ'יק** (שיעורים לזכר אבא מרי' ח"א, בשיעור בעניין 'כיבוד ועונג שבת') מבאר, שלעומת המצוות הרגילות שמדברי סופרים, שהם נתקנו כמצוות עצמאיות, והם נתקנו ע"י חכמי ישראל (וסמכות זו מסורה רק לידי החכמים, ואילו נביא אינו יכול לחדש שום מצווה בנבואתו), הכבוד והעונג אינן מצוות עצמאיות, והן לא נתקנו ע"י חכמי ישראל, אלא הנביא לימד על האופן בו יש לקיים את מצוות התורה - "זכור ושמור". לכן הרמב"ם מתנסח: "ושנתפרשו ע"י הנביאים כבוד ועונג", משום שהנביאים רק פירשו וביארו כיצד ליישם את ציווי התורה לגבי השבת, וכיצד לתת לשבת את האופי והצביון שהתורה מצווה עליו.

לפי זה מתבאר, שהתורה נותנת אופי כפול, כיום המנוחה ויום הקדושה, ושני עניינים אלו מתקיימים ע"י שני המצוות המפורשות ע"י ישעיהו: כבוד שבת (כביטוי לקדושת השבת) ועונג שבת (כביטוי למנוחת ושבתית השבת).

מדברי הרמב"ם עולה, ששני עניינים אלו עולים משתי המצוות שמדאורייתא: "זכור ושמור". "זכור" הוא ציווי על ייחוד השבת כיום קדוש וההתייחסות אליו באופן הזה, ו"שמור" הוא ציווי על השבתית והמנוחה.

שתי בחינות אלו במצוות השבת מפורשות בדברי הרמב"ם ב**מורה הנבוכים** (ח"ב פרק לא):

¹⁷ ההעמק שאלה (שאלתא א, סוף אות ו) מבאר את הרמב"ם באופן אחר, ע"פ דברי הגר"א בישעיהו (א, יד), שהרמב"ם למד מהכפילות "ודבר דבר" שהציווי כולל בתוכו שני עניינים.

¹⁸ הגרי"ז (מובא בחי' הגר"ח על הש"ס, "בדין כבוד שבת ועונג שבת") מראה בדברי הרמב"ם, שיש חילוק בין כבוד שבת לעונג שבת. עונג שבת הוא בשבת עצמה, ואילו כבוד שבת הוא בע"ש. [וכ"כ ר' צדוק ב'קונטרס שביתת השבת', אות ה]. אולם נראה, שודאי שגם כבוד שבת שייך בשבת עצמה, אלא בשונה מעונג שבת, השייך רק בשבת עצמה, כבוד שבת מתחיל מע"ש (וכ"כ ר' צדוק להדיא). נראה שניתן להוכיח עניין זה מכך שהרמב"ם (שבת ל, ג) כותב: "ומכבוד השבת שילבש כסות נקיה" וכו', ודין זה אינו קיים רק בע"ש אלא גם בשבת עצמה.

¹⁹ ע"י ברמב"ם ריש הל' עירובין, מגילה וחנוכה.

"ולפיכך נצטוינו בקידוש היום הזה כדי שיתבסס יסוד חידוש העולם, ויתפרסם במציאות כאשר ישבתו כל בני האדם ביום אחד, וכאשר ישאלו מה טעם הדבר, תהיה התשובה כי ששת ימים עשה ה'. וכבר נאמרו במצווה זו שתי עילות שונות מפני שהן לשני עלולים שונים, לפי שנאמר בטעם קידוש השבת בעשר הדברות הראשונות, אמר - כי ששת ימים עשה ה' וגו'. ואמר במשנה תורה - וזכרת כי עבד היית במצרים על כן צוה ה' אלקיך לעשות את יום השבת. וזה נכון, כי העלול בדיבור הראשון הוא כבוד היום וקידושו, כמו שאמר - כי ששת ימים וגו'. אבל מה שנתפקדנו בו ונצטוינו אנו לשומרו הוא עלול השייך לעילת היותנו עבדים במצרים, אשר לא היינו עובדים ברצוננו ומתי שאנו רוצים, ולא היינו יכולים לשבות, לפיכך נצטוינו על השבת והמנוחה כדי לכלול שני הדברים, קביעת השקפה נכונה והוא חידוש העולם, המורה על מציאות האלוה-במחשבה ראשונה ובעיון קל, וזכרון חסדי ה' עלינו שהניח לנו מתחת סבלות מצרים, וכאילו הוא חסד כללי, באמתת ההשקפה העיונית ותקינות המצב הגופני".

מבואר ברמב"ם, שיש שתי פרשיות שונות במצוות השבת. בפרשת יתרו (שמות כ, ז-י) מתוארת השבת כיום קדוש, שנצטוינו בו מחמת בריאת העולם, ובפרשת ואתחנן (דברים ה, יב-טו) מתוארת השבת כיום המנוחה, שנצטוינו בו מחמת יציאת מצרים. בפרשת יתרו נצטוינו לזכור ולכבד את קדושתו, כי הוא היום "בו שבת מכל מלאכתו", ובכך מתחזקת האמונה בחידוש העולם. ובפרשת ואתחנן נצטוינו לשבות ולנוח בו, לזכור חסדי ה' בהוציאנו ממצרים.

אולם הרמב"ן (שמות כ, ח) כותב:

"ואמר זכור את יום השבת לקדשו, ובמשנה תורה כתוב - שמור את יום השבת לקדשו. ורבותינו אמרו בזה זכור ושמור בדבור אחד נאמרו, ולא הקפידו בלשונות אחרים שנתחלפו להם. והכונה להם ז"ל, כי "זכור" מצות עשה, צוה שזכור יום השבת לקדשו ולא נשכח, "ושמור" אצלם מצות לא תעשה... ועל דרך הפשט אמרו שהיא מצוה שזכור תמיד בכל יום את השבת, שלא נשכח ולא יתחלף לנו בשאר הימים, כי בזכרנו אותו תמיד יזכור מעשה בראשית בכל עת, ונודה בכל עת שיש לעולם בורא, והוא צוה אותנו באות הזה כמו שאמר - כי אות היא ביני וביניכם. וזה עיקר גדול באמונת האל".

מבואר בדבריו ששתי הפרשיות ושתי הלשונות משמשות למטרה אחת, האמונה בבריאת העולם. הרמב"ן (דברים ה, יד) חולק במפורש על הרמב"ם, וכותב שהשבת אינה זכר לחסדי ה' שהוציאנו ממצרים, אלא היא זכר למעשה בראשית בלבד. הרמב"ן מבאר, שכונת התורה באומרה: "וזכרת כי עבד היית... על כן מצוה ה' אלקיך לעשות את יום השבת", אינה ללמד את טעם השביתה, אלא: "כי בעבור היות יציאת מצרים מורה על אלוה קדמון מחדש חפץ ויכול... על כן אמר בכאן, אם יעלה בלבך ספק על השבת המורה על החדוש והחפץ והיכולת, תזכור מה שראו עיניך ביציאת מצרים שהיא לך לראיה ולזכר. הנה השבת זכר ליציאת מצרים, ויציאת מצרים זכר לשבת כי יזכרו בו ויאמרו השם הוא מחדש בכל אותות ומופתים ועושה בכל כרצונו, כי הוא אשר ברא הכל במעשה בראשית".

א"כ, מח' הראשונים אינה מחלוקת בהבנת נבואת ישעיהו בלבד, אלא במהות ציווי התורה על שביתה השבת. לפי הרמב"ם יש שני עניינים בציווי התורה:

"זכור" - קדושת השבת מחמת בריאת העולם, המתפרטת בדברי ישעיהו "לקדוש ה' מכובד", ועקב קדושתו של היום יש לכבדו. "שמור" - המנוחה והשביתה מחמת יציאת מצרים, המתפרטת בדברי ישעיהו "וקראת לשבת עונג", וכחלק ממנוחת ושביתה האדם ממלאכה יש ציווי להתענג ביום זה²⁰. ולפי הרמב"ן יש עניין אחד בציווי התורה, "זכור ושמור בדבור אחד נאמרו", והוא האמונה בבריאת העולם.

²⁰ הרמב"ם (שביתה יו"ט ו, טז) כותב, שמצוות כבוד ועונג שייכת גם ביו"ט. ולפי האמור צ"ע, שהרי שני עניינים אלו, שמהם נובעים שני הציוויים אינם שייכים ביו"ט. ועי' חת"ס (בפרק 'כל כתבי') הדין בדברי הרמב"ם.

ה. "יום מנוחה וקדושה לעמך נתת"

המכילתא (כ, ז) אומרת:

"זכור ושמור - שניהם נאמרו בדיבור אחד. מחלליה מות יומת, וביום השבת שני כבשים - שניהם בדיבור אחד נאמרו. ערות אשת אחיך, ויבמה יבא עליה - שניהם נאמרו בדיבור אחד. לא תלבש שעטנן, וגדילים תעשה לך - שניהם נאמרו בדיבור אחד. מה שאי אפשר לאדם לומר כן, שנאמר - אחת דבר אלהים שתיים זו שמענו, ואומר - הלא כה דברי כאש נאם ה'".

דברי המכילתא צריכים ביאור. המכילתא מביאה דוגמאות של שני ציוויים סותרים, ואומרת שבשכל האנושי הדברים אינם מתיישבים, אך אצל הקב"ה - "שניהם נאמרו בדיבור אחד". לפי"ז לא מובן מדוע המכילתא מכניסה לרשימה זו את "זכור ושמור", והרי אלו שני ציוויים שלכא' אין כל סתירה ביניהם.

נראה, שלפי הרמב"ם, יש סתירה מהותית בין שני ציוויים אלו - הזכירה והשמירה, ושני הציוויים מתארים שני פנים שונים של השבת, שבשכל האנושי אי אפשר לאחד ביניהם.

ציווי התורה - "זכור את יום השבת לקדשו", מגדיר את יום השבת כיום הקדושה, יום שביתתו של הקב"ה. הגדרה זו של היום מחייבת את האדם לכבד את היום, ולהתייחס אליו בראה, בכבוד ראש ובהתרחקות מענייני החול.

יתרה מזאת, הרמב"ם (שבת ל, ב) כותב:

"איזהו כבוד, זה שאמרו חכמים שמצוה על אדם לרחוץ פניו ידיו ורגליו בחמין בערב שבת מפני כבוד השבת ומתעטף בציצית ויושב בכבוד ראש מיחל להקבלת פני השבת כמו שהוא יוצא לקראת המלך, וחכמים הראשונים היו מקבצין תלמידיהן בערב שבת ומתעטפים ואומרים בואו ונצא לקראת שבת המלך" וכו'.

מבואר ברמב"ם, שקבלת השבת מקבילה להקבלת פני מלך, והיא דומה להכנה לתפילה: התעטפות בציצית, כובד ראש וכדו'²¹. הדבר מורה על היות השבת יום 'מפגש' עם השכינה, עם 'שבת המלך'. לעומת זאת, ציווי התורה - "שמור את יום השבת לקדשו", נותן לשבת צביון שונה לחלוטין. יום המנוחה והחופש של האדם. יום בו האדם משוחרר מכל עול ושעבוד, ומתענג בו. יום של אכילה ושתיה. ביטוי חריף לבחינה זו מופיע בדברי הירושלמי (פרק טו הל' ד):

"רבי חגי בשם רבי שמואל בר נחמן - לא ניתנו שבתות וימים טובים אלא לאכילה ולשתייה, על ידי שהפה זה מסריח התיירו לו לעסוק בהן בדברי תורה"²².

א"כ, בתוך השבת עצמה יש שתי מהויות הפוכות. מחד, השבת היא היום הגדול והקדוש של הקב"ה, והאדם מחויב להתייחס אליו בכבוד ראש, ומאידך, השבת היא יום המנוחה, בו האדם מתענג ונהנה באופן הפשוט ביותר.

שתי בחינות אלו קיימות בשבת, אך הדברים טעונים ביאור, מהו עניינה של השבת - יום הגוף או יום הנשמה, יום העולם הזה או יום העולם הבא.

נראה, שכדי לבאר עניין זה, יש להבין את יסוד קדושתה של השבת.

²¹ כך ביאר הגר"ד (שם, אות ב). וע"ע בחידושי הגר"ז עה"ת (לפר' יתרו) שג"כ כתב כע"ז. נראה, שמשום כך כבוד שבת מתחיל מע"ש, משום שקדושתו של היום מצריכה הכנה קודמת.

²² ע"י בהמשך דברי הירושלמי, המביא שיטה הפוכה.

בכל יום מששת ימי הבריאה נברא פרט אחר בעולם - אור וחושך, ארץ ושמים, ים ויבשה, צמחים וחיות וכו'. כל פרט עומד לעצמו. כך נוצרו בששת ימי המעשה ריבוי של פרטים. בשבת נבראה בריאה חדשה: "מה היה העולם חסר - מנוחה. באת שבת באת מנוחה, כלתה ונגמרה המלאכה"²³. המנוחה שנוצרה אינה הפסקת הפעילות. מנוחת השבת היא היות כל דבר בעולם נמצא במקומו, כך שכל הגוונים והפרטים השונים מתלכדים ליחידה אחת, ומהכל יוצאת אחדות אחת, אחדות המופיעה בעולם בכל רבדיו: בקודש ובחול, בחומר וברוח²⁴.

לפי²⁵, קדושת השבת אינה רק משום שיום זה הוא ציון וזכר לבריאת העולם. קדושת השבת נובעת מהעובדה שבה כל הבריאה מופיעה בקדושתה ובשלימותה, כגילוי אלוקי אחד.

ההדרכה המוסרית המקובלת היא - "שחורבן הנפש בתיקון הגוף ותקון הנפש בחרבן הגוף"²⁵. הדרכה זו רואה את הגוף והנשמה כצוררים זה לזה, כשכל אחד מושך לכיוונו, ועל הרוצה לזכות לקרבת אלוקים להתרחק מענייני הגוף ולעסוק רק בענייני הקודש.

בשבת אנו מגדירים את המציאות באופן שונה לחלוטין. השניות הזאת של החול והקודש אינה קיימת, והכול הוא קודש. האכילה, השתייה, התענוג ושאר ענייני הגוף. בשבת אין סתירה בין השניים. ניתן לקבל פני שכינה יחד עם חיי גוף, כבוד השבת ויראתה ביחד עם עונג האדם ומנוחתו.

ונראה, שהוא אשר ייסד ר' שלמה אלקבץ, בילכה דודי:

"שמור וזכור בדיבור אחד השמיענו א-ל המיוחד,

ה' אחד ושמו אחד לשם ולתפארת ולתהילה".

הרמב"ם (שבת ל, טו) מסיים את הלכות שבת, וכותב:

"וכל השומר את השבת כהלכתה ומכבדה ומענגה כפי כחו, כבר מפורש בקבלה שכו בעולם הזה יתר

על השכר הצפון לעולם הבא, שנאמר - אז תתענג על ה' והרכבתיך על במותי ארץ והאכלתיך נחלת

יעקב אביך כי פי ה' דברי".

שכרם של המצוות הוא בעולם הבא, מתוך הכרה ש"היום לעשותם ומחר לקבל שכרם". שבת הוא הזמן בו מתגלית הקדושה הקיימת בעולם הזה, ולכן גם השכר על השבת הוא בעולם הזה.

השכר על השבת הוא "והאכלתיך נחלת יעקב אביך" - ארץ ישראל, ארץ החיים, ארץ בה אין סתירה בין חומר לרוח, ובה ענייני העולם הזה הם מצווה²⁶, ארץ שבה ניתן לראות פני שכינה בעולם הזה,

וכדברי **מדרש תהילים** (מזמור קה):

"אמר ר' יוסי בר חלפתא לר' ישמעאל בריה - מבקש את לראות פני שכינה בעולם הזה, עסוק בתורה בארץ

ישראל, שנאמר - דרשו ה' ועוזו בקשו פניו תמיד".

²³ רש"י בראשית ב, א.

²⁴ הדברים מבוארים בשפת אמת (תרל"א, ד"ה ברש"י ז"ל), עיי"ש בהרחבה.

²⁵ רמב"ם, הקדמה למשנה, פרק ו.

²⁶ כדברי החתם סופר (סוכה לו, א): "שהעבודה בקרקע גופה מצוה משום יישוב א"י ולהוציא פירותי הקדושי ועל זה ציוותה התורה ואספת דגנך ובוועז זורה גורן השעורי הלילה משום מצוה וכאלו תאמר לא אניח תפילין מפני שאני עוסק בתורה ה"נ לא יאמר לא אאסוף דגני מפני עסק התורה ואפשר אפילו שארי אומניו שיש בהם ישוב העולם הכל בכלל מצוה".